

(1873–1945). – К., 1993. 10. Кучабський В. Зміна поглядів на політику як науку // Політика. – 1925. – Ч. 1. 11. Кучабський В. Значення ідей В'ячеслава Липинського. – Л., 1931. 12. Кучабський В. Більшовизм і сучасне завдання українського заходу. – Л., 1925. 13. Подільник М. Український вільний університет у Празі // За вільну Україну. – 1992. – 21 трав. 14. Потульницький А., Сидорчук Т. Український вільний університет у Відні // Українська діаспора. – 1993. – № 3. 15. Присяжний М. Університет між двома епохами, або Вітальне слово на честь 70-річчя унікальної української інституції в Мюнхені // За вільну Україну. – 1991. – 6 груд. 16. Святочне зібрання клубу гетьманців в Берліні, присвячене десяти-

роковинам 29 грудня // Бюлетень гетьманської управи. – 1931. – Ч. 12. 17. Степовик Д. УВУ без ярликів // Літ. Україна. – 1991. – 17 жовт. 18. Український науковий інститут в Берліні // Тризуб. – 1927. – Ч. 31. 19. Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехословаччині між двома війнами // Українська культура : Лекції / За ред. Дмитра Антоновича. – К., 1993. 20. Український вільний університет в Празі, в роках 1921–1926. – Прага, 1927. 21. Ювілейний збірник НТШ в п'ятдесятиліття його основання 1873–1923. – Л., 1925.

Надійшла до редколегії 30.01.06

I. Севастьянова, асп.

БУРХАРД КРИСТОФ ФОН МІНІХ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

На основі спогадів сучасників розкрито основні етапи життя та діяльності відомого військового і державного діяча Б. Мініха.

On the base of memories of contemporaries is discovered the main stages of the life and activity of the famous political and military figure B. Minih.

Військовий і державний діяч, генерал-фельдмаршал Бурхард Крістоф фон Мініх був яскравою і суперечливою постаттю російської історії XVIII ст. У його діяльності відбувалися злети й падіння, а політична кар'єра розвивалася надзвичайно стрімко.

У даній статті зроблено спробу розкрити оцінки життя і діяльності Б. Мініха сучасниками. Постать Б. Мініха широко висвітлювалася у працях сучасників. Про нього писали полковник гвардії і генерал-майор пруської служби Христофор Герман фон Манштейн, військовий діяч Петро Іванович Панін, невідомий автор "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна", дружина дипломатичного представника Великобританії в Росії леді Рондо і його син – Іоганн Ернст Мініх. На увагу заслуговує також власна оцінка Б. Мініха.

Бурхард Крістоф фон Мініх народився 5 травня 1683 р. у данському місті Ольденбург. Е. Мініх розповідав, що батько отримав військово-технічну освіту. У 1701–1716 рр. він був на гессен-дармштадтській і гессен-кассельській службі, воював у Франції, Італії та Нідерландах. Після повернення із французького полону займався будівництвом каналу в Гессен-Касселі. У 1716 р. він вступив на польсько-саксонську службу. Згодом неприємні відносини з графом Флемінгом змусили Б. Мініха шукати іншого патрона. Петро I оцінив його здібності і запросив у Росію. Б. Мініха відзначали, як здібного і хороброго офіцера, знавця інженерної справи. Він користувався повагою і довірою принца Євгенія Савойського, герцога Марльбурзького, короля шведського Фрідріха I і короля польського Августа II [4, с. 82–86].

Е. Мініх розповів, що в 1721 р. батько прибув до Росії. Петро I доручив Б. Мініху намалювати план для укріплення Кронштадта, оглянути Ризьку фортецю і надав патент на чин генерал-майора зі старшинством одного року. У 1722 р. він отримав звання генерал-лейтенанта і вирушив на будівництво Ладозького каналу [4, с. 86].

За словами Е. Мініха, батько відзначився в період правління Катерини I і Петра II. Катерина I нагородила Б. Мініха орденом Олександра Невського і надала чин генерал-аншефа, а Петро II – титул графа і посаду генерал-губернатора Петербурга, Інгерманляндії, Карелії і Фінляндії. Також він неодноразово отримував значні грошові суми і маєтності [4, с. 92–95].

Здібності Б. Мініха особливо проявилися під час правління Анни Іоанівни. Він сам високо оцінив свою роль у даний період, зазначаючи, що імператриця користувалася його порадами у важливих державних питаннях, як-то ведення російсько-польської і російсько-турецьких воєн, перенесла двір і вищі органи державного управління з Москви до Санкт-Петербурга, створила Кабінет міністрів. Б. Мініх активно займався військовими справами. Зокрема, склав нові штати для армії,

створив Кадетський корпус, кірасирські полки та інженерні війська [3, с. 49–50]. Такої ж думки й Е. Мініх.

Х. Манштейн називає головними особами в Росії в період правління Анни Іоанівни Е. Бірона, А. Остермана і Б. Мініха. Він вважає Б. Мініха талановитим керівником військових відомств, гідним посади президента Військової колегії і чину фельдмаршала. Анна Іоанівна зробила гарний вибір, адже завдяки старанням Б. Мініха російська армія стала дисциплінованою та впорядкованою. Позитивно Х. Манштейн оцінює запровадження Б. Мініхом Кадетського корпусу, нового військового штату і збільшення платні російським офіцерам. Проте сумнівним заходом Б. Мініха було створення трьох кірасирських полків, адже на їх утримання потрібно багато грошей, а держава так і не скористалася ними [2, с. 41–43, 46].

Х. Манштейн показав Б. Мініха здібним інженером під час будівництва Ладозького каналу. Канал так і не був би збудований, якби не Б. Мініх, а Петро I й Анна Іоанівна були надзвичайно задоволені його роботою [2, с. 45–46]. Такої ж думки й автор "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна" [1, с. 479–480]. Б. Мініх писав, що Петро I високо оцінив його роботу з будівництва Ладозького каналу, особисто подякував і наказав Сенату виконувати всі його розпорядження [3, с. 39–40, 44].

Х. Манштейн показав честолюбство і схильність Б. Мініха до інтриг. Останній користувався довірою і підтримкою Е. Бірона, але його метою було стати на чолі держави і потрапити до Кабінету міністрів. Цим він зачепив інтереси А. Остермана і К. Левенвольде. Вони переконали Е. Бірона в тому, що Б. Мініх хоче залучитися довірою Анни Іоанівни і розправитися зі своїми супротивниками, починаючи з обер-камергера. Тоді Е. Бірон влаштував так, що Б. Мініх змушений був переїхати зі свого будинку поблизу Зимового палацу до іншого, на протилежному боці річки Неви. Оцінивши наслідки конфлікту з владним фаворитом, Б. Мініх зробив все можливе, щоб якнайшвидше його владнати. Проте з того часу Е. Бірон й А. Остерман стали побоюватися Б. Мініха, а останній у свою чергу побоювався їх [2, с. 46–47].

Автор "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна" дещо не так зобразив ці події. Б. Мініх займав високі державні посади, що викликало заздрощі придворних. Конфлікт Б. Мініха з Е. Біроном відбувся через те, що Б. Мініх запропонував підтримати прагнення Франції обрати королем Польщі Станіслава Ліщинського, а Е. Бірон хотів, щоб королем був Август III. Головним же ворогом Б. Мініха був К. Левенвольде, незадоволений його перетвореннями в Ізмайловському полку. Б. Мініха попросили звільнити будинок поблизу палацу, а він припинив їздити на засідання Кабінету міністрів [1, с. 425–426].

У період російсько-польської і російсько-турецьких воєн Б. Мініх був головнокомандуючим російськими військами. Він зобразив ці події як нескінченний ряд блискучих перемог. Капітулював Гданськ й Август III став королем Польщі, тричі спустошений Крим, захоплені головні його форпости – Очаків, Азов, Кінбурн, Бахчисарай, Яси, перемога під Ставучанами. На його думку, війна 1735–1739 рр. була однією найславетніших в історії Росії, яка далеко проникла у володіння Туреччини і ніскільки не позначилася на фінансах держави. Лише підписання невдалого Белградського миру зупинило швидкі перемоги російських військ. Немає жодного слова про поразки чи невдачі [3, с. 51–53, 56]. Досить схожий опис подій і в Е. Мініха, який показав батька видатним полководцем [4, с. 122–138, 140, 144–149].

П. Панін про події російсько-турецької війни 1735–1739 рр. говорив з великим розчаруванням. Щороку чисельна російська армія з величезним обозом вирушала в Крим. Армія йшла маршем у формі каре, що робило її малорухливою. Турецька армія не вступала в генеральну битву, але активно виснажувала російську постійними нападами. Російські війська захоплювали фортеці випадково, як Очаків, чи повністю залишені жителями, як Бахчисарай, і залишали там свої гарнізони. Під час маршів гинула значна частина солдатів і офіцерів через недоїдання, втому, спеку і хвороби. Також гинула худоба і псувалося військово спорядження. Така розладнана армія поверталася в Україну, за зимовий період відновлювала свій потенціал і знову виступала в похід [5, с. 257–274]. Досить схожий опис війни 1735–1739 рр. подав Х. Манштейн [2, с. 73–142].

Х. Манштейн розповідав, що в день святкування підписання Белградського миру Б. Мініх отримав давно очікуване і бажане звання підполковника гвардії Преображенського полку. Проте згодом герцог Курляндський пошкодував про це призначення [2, с. 159].

Після закінчення російсько-турецької війни, Б. Мініх продовжував займатися військовими справами. Х. Манштейн розповідав, що Б. Мініх виступив проти указу, за яким кожен дворянин, що відслужив двадцять років у армії, міг просити звільнення. Згодом указ було скасовано і це викликало значне незадоволення дворянства. У період підготовки Росії до війни зі Швецією Б. Мініх оглянув укріплення Кронштадту, Выборгу, Кексгольму, Шліссельбургу і кордони Фінляндії. Він мав нараду з адміралами про можливі військові дії флоту у разі російсько-шведського конфлікту [2, с. 160, 163–164].

17 жовтня 1740 р. померла Анна Іоанівна. Вона призначила своїм наступником малолітнього внука Іоанна Антоновича, а регентом став Е. Бірон. Б. Мініх не згадував про свою участь у проголошенні Е. Бірона регентом. За його словами, ініціаторами цієї справи був сам Е. Бірон, А. Остерман і О. Черкаський із корисливих міркувань [3, с. 57].

Х. Манштейн вважав Б. Мініха головною фігурою у проголошенні Е. Бірона регентом. За цю послугу Б. Мініх сподівався отримати все, що побажає й Е. Бірон буде носити титул, а влада регента належатиме йому. Автор "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна" ініціаторами назвав О. Черкаського, М. Бестужева й А. Остермана. Б. Мініх зрозумів, що будь-яка протидія марна, погодився і як "чесна людина" був у скрутному становищі [1, с. 435–438]. Такої ж думки й Е. Мініх [4, с. 157–159].

Х. Манштейн говорив, що Б. Мініх хотів отримати чин генералісимуса, титул господаря Молдавії і герцога України. Проте Е. Бірон добре знав і побоювався Б. Мініха, тому й не виконав жодного його прохання [2, с. 167]. Невідомий автор вважав ці твердження Х. Манштейна безпідставними і вигаданими. На його думку, у період регентства Е. Бірона Б. Мініх лише хотів, щоб держава сплатила його борги [1, с. 458].

У ніч з 18 на 19 листопада 1741 р. Б. Мініх здійснив переворот. Х. Манштейн надзвичайно яскраво описав ці події. Б. Мініх побачив марність своїх сподівань і вирішив діяти інакше. Він отримав згоду принцеси Анни Леопольдівни на арешт за слушної нагоди Е. Бірона. Проте відносини між Б. Мініхом і Е. Біроном були досить теплими. Вони часто вечеряли разом, раділися у різних державних питаннях. Напередодні перевороту Б. Мініх і Е. Бірон допізна вечеряли і говорили про різні справи. Герцог був стурбований і задумливий, часто змінював тему розмови. Е. Бірон запитав Б. Мініха, чи не робив він під час походів яких-небудь важливих справ вночі. Це несподіване запитання стурбувало Б. Мініха. Він відповів, що не пригадує, але вважає за необхідне користуватися всіма сприятливими обставинами. Вони розійшлися об одинадцятій годині вечора, а вже о другій годині ночі Б. Мініх із Х. Манштейном поїхали до Зимового палацу, де перебував Іоанн Антонович і його батьки. Принцеса Анна Леопольдівна коротко розповіла Б. Мініху, Х. Манштейну і гвардійцям Преображенського полку про образи регента і наказала арештувати його. Усі підтримали цю пропозицію і рушили до Літнього палацу, де жив Е. Бірон. Сонному герцогу надавали стусанів й арештували. Тієї ж ночі арештували Густава і Карла Біронів, М. Бестужева й інших прихильників регента. Родину Е. Бірона ув'язнили в Шліссельбурзькій фортеці, а решту – в інших в'язницях. На думку Х. Манштейна, простіше було б арештувати Е. Бірона вдень, коли він відвідував принцесу Анну Леопольдівну. Однак Б. Мініх полюбляв, щоб усе відбувалося з деяким блиском, тому й обрав найскладніший спосіб [2, с. 167–172].

Опис перевороту Б. Мініха в автора "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна" досить схожий, але оцінка зовсім інша. Він вважав, що Б. Мініх здійснив переворот, керуючись любов'ю до батьківщини, прагненням припинити страждання народу і побоюванням можливого переслідування з боку регента [1, с. 455–458].

Б. Мініх про переворот 1741 р. розповідав коротко: "регентство тривало всього двадцять днів з 18 жовтня по 7 листопада, коли Бірон був арештований і на наступний день відправлений в Шліссельбург, а звідти в Пелим, у Сибір, місце його ув'язнення". Про свою участь у перевороті він взагалі не згадував [3, с. 63].

На думку Х. Манштейна, Б. Мініх здійснив переворот з метою захопити владу в державі. Це йому не вдалося. Анна Леопольдівна надала чин генералісимуса принцу Антону-Ульріху, а не Б. Мініху. Тоді Б. Мініх надав собі посаду першого міністра, яку обіймав А. Остерман. Останній вирішив поквитатися з Б. Мініхом, надмірне честолюбство якого допомогло йому у цій справі. Складаючи указ про призначення Антона-Ульріха генералісимусом, Б. Мініх додав слова, що хоча він і більше заслуговує на це звання, але відмовляється від нього на користь принца. Б. Мініх також не дотримувався відповідної письмової форми листування і не радився з Антоном-Ульріхом у важливих військових питаннях. За це він отримав догану від Анни Леопольдівни, яку сприйняв як образ. Також Анна Леопольдівна розділила повноваження членів Кабінету міністрів: А. Остерман займався зовнішньою політикою, М. Головін – внутрішньою, а Б. Мініх – лише військовими питаннями. Це рішення обурило Б. Мініха і він попросив відставки, якщо йому не повернуть попередню посаду. За словами Х. Манштейна, Б. Мініх сподівався, що йому підуть на поступки. Анна Леопольдівна задовольнила прохання Б. Мініха, і йому не залишалося нічого іншого, як зробити задоволений вигляд. Відставці Б. Мініха також сприяв донос Е. Бірона, який називав Б. Мініха ініціатором проголошення його регентом і радив Анні Леопольдівні остерігатися його. Б. Мініху також зашкодило те, що він виступив за укладання союзного договору між Росією і

Прусією, отримавши щедрі подарунки від Фрідріха-Вільгельма. Х. Манштейн розповідав, що у березні 1741 р. Б. Мініха віддалили від двору. Йому надали щорічну пенсію у розмірі 15 тис. руб. Він також володів значними маєтками в Пруссії і Росії і мав 70 тис. руб. щорічних прибутків [2, с. 173–176].

Невідомий автор по-іншому зобразив ці події. Анна Леопольдівна за допомоги у здійсненні перевороту надала Б. Мініху посаду першого міністра і 100 тис. руб., його брату – 20 тис. руб., а сину – посаду обер-гофмейстера. Б. Мініх хоча й претендував на чин генералісімуса, але не просив про це Анну Леопольдівну за наполяганням сина. Між Б. Мініхом і принцом Антоном-Ульріхом була суперечка стосовно форми листування, але Б. Мініх пішов на поступки. Невідомий автор відкинув думку про те, що Б. Мініха усунули від влади через конфлікт з А. Остерманом, свідчення Е. Бірона або сумнівний страх Анни Леопольдівни. На його думку, головними причинами була протидія Б. Мініха укладанню російсько-австрійського союзу й обрза принца за те, що не він, а Б. Мініх усунув від влади Е. Бірона. Б. Мініх був задоволений звільненням зі служби, а Анна Леопольдівна залишалася прихильною до нього [1, с. 458–463, 465–467].

Безперечно, Б. Мініх претендував на чин генералісімуса і був незадоволений тим, що його отримав Антон-Ульріх. Б. Мініх про свою роль у період правління Анни Леопольдівни говорив так: "генерала графа Мініха Анна Леопольдівна призначила головою Ради і першим міністром". Причиною своєї відставки він вважав протидію укладанню російсько-австрійського союзу, який був згубним для Росії. Анна Леопольдівна була незадоволена такою позицією Б. Мініха і він попросив відставки. Велика княжна виконала його прохання, надала пенсію у розмірі 15 тис. руб. і почесну варту від Преображенського полку [3, с. 64, 66–67].

25 листопада 1741 р. Єлизавета Петрівна здійснила переворот. Х. Манштейн розповідав, що Б. Мініха і членів його родини арештували, а майно конфіскували. Б. Мініха засудили до четвертування, яке замінили засланням до Сибіру. За словами Х. Манштейна, він переніс нещастя з мужністю [2, с. 197, 200]. Невідомий автор говорить, що Єлизавета Петрівна здійснила переворот за прикладом Б. Мініха й успішним він був тільки тому, що він був усунутий від державних справ. На його думку, нова імператриця повелася з Б. Мініхом надто жорстоко, відібравши у сім'ї все майно і переслідуючи сина Б. Мініха [1, с. 471, 482–483].

Б. Мініх переворот Єлизавети Петрівни описав дуже лаконічно, а про свою долю сказав: "в ту ж ніч вона наказала арештувати мене, мого сина, графа Остермана... і всіх нас відправили в фортецю (Шліссельбурзьку – С.І.)" [3, с. 68–70].

За словами Х. Манштейна й автора "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна", у період заслання Б. Мініх складав і надсилав Сенату проекти облаштування губерній Росії, навчав геометрії й інженерної справи дітей місцевих жителів, погрожував сибірським чиновникам доносами і займався фізичною працею [1, с. 480–481; 2, с. 201].

За наказом Петра III, у 1762 р. Б. Мініх повернувся із заслання. Імператор призначив його членом Імператорської ради, сибірським губернатором і головним директором Ладозького і Кронштадського каналів. Проте 28 червня 1762 р. відбувся переворот й імператрицею стала Катерина II. Вона залишила Б. Мініха на посаді головного директора Ладозького і Кронштадського каналів і доручила завершити будівництво Балтійського порту. Б. Мініх працював до останніх місяців свого життя. Помер він 16 жовтня 1767 р [6, с. 108–111].

Б. Мініх не розповідав про роки, проведені в заслання. Він був дуже гарної думки про Петра III. Із вдячністю говорив, що Петро III повернув свободу йому і членам родини, призначив членом Імператорської ради. Б. Мініх не згадував про переворот Катерини II і свою участь в опорі Петра III [3, с. 74, 76].

У Х. Манштейна, автора "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна" і леді Рондо є дуже змістовні узагальнені характеристики Б. Мініха.

За словами Х. Манштейна, Б. Мініх поєднував у собі протилежні людські якості. Він був ввічливим і любив людей, але в той же час – грубим і жорстоким. Він був і щедрим, і скупим. Він був гордою людиною, але робив інколи й підлі вчинки. Гордість була головною його вадою, а честолюбство не мало меж, і щоб задовольнити його, він жертвував усім. Він ставив вище всього власні інтереси, найкращими людьми для нього були підлабузники. Б. Мініх був геніальною людиною, одним із кращих інженерів століття, чудовим воєначальником, але нерідко занадто відважним у своїх діях. Він не знав, що таке неможливе, оскільки все, що не робив, найскладніше, йому вдавалося. На думку Х. Манштейна, Б. Мініх не мав відповідних здібностей для того, щоб бути міністром, але не пропускав жодного випадку, щоб потрапити в члени міністерств. Це було причиною його нещастя [2, с. 200–201].

Автор "Замечаний на Записки о России генерала Манштейна" повністю не погоджувався з характеристикою Б. Мініха, що її подав Х. Манштейн. За його словами, Б. Мініх був запальним, але справедливим, умів користуватися сприятливими обставинами і догоджати "временщикам". Він поважав правосуддя і чесноти, мужність і військові здібності. Б. Мініх не був підлабузником і грубіяном, не брав хабарів. Він любив слухати про себе похвалу, був честолюбним, знав собі ціну, але не був надміру гордим. На думку автора, Б. Мініх був одним із кращих інженерів і полководців свого століття. Він користувався повагою і довірою п'яти різних правителів, які надавали йому високі посади і почесні нагороди [1, с. 476–477, 480].

Цікавим є опис Б. Мініха у листі леді Рондо від 1735 р. На її думку, Б. Мініх досить привабливий чоловік із красивим обличчям, високий і стрункий. Він має м'які і вишукані рухи, гарно танцює, один із найгалантніших кавалерів при дворі Анни Іоаннівни. Леді Рондо говорила, що як солдат, він винахідливий і швидкий, але багатьох приносить у жертву свого честолюбства. Про Б.К. Мініха вона сказала словами поета:

"Ему не доверяй, он от природы лжив,

Жесток, хитер, коварен, переменчив" [7, с. 225–226].

Отже, сучасники оцінювали життя і діяльність Б. Мініха по-різному. Одні відверто захоплювалися ним, а інші – досить жорстоко критикували. Незаперечним є те, що Б. Мініх для свого часу був здібним інженером і військовим адміністратором, досить талановитим полководцем, мав складний характер і прожив багате на події життя.

1. Замечания на "Записки о России генерала Манштейна" (автор неизвестен) // *Перевороты и войны / Христофор Манштейн. Бурхард Миних. Эрнст Миних. Неизвестный автор.* – М., 1997. 2. *Манштейн Х.* Записки о России // *Перевороты и войны / Христофор Манштейн. Бурхард Миних. Эрнст Миних. Неизвестный автор.* – М., 1997. 3. *Миних Б.* Очерк дающий представление об образе правления Российской империи // *Перевороты и войны / Христофор Манштейн. Бурхард Миних. Эрнст Миних. Неизвестный автор.* – М., 1997. 4. *Миних Э.* Записки // *Безвременье и временщики: Воспоминания об "эпохе дворцовых переворотов" (1720-е – 1760-е годы) / Е. Анисимова.* – М., 1991. 5. *Панин П.И.* Записка о том, сколько я памятую о крымских и турецких походах // *Русский архив.* – 1878. – Кн. I. 6. *Полевой Н.* Русские полководцы, или жизнь и подвиги российских полководцев от времен императора Петра Великого до царствования императора Николая I. – СПб. – 1845. 7. *Рондо.* Письма дамы, прожившей несколько лет в России к ее приятельнице в Англию // *Безвременье и временщики: Воспоминания об "эпохе дворцовых переворотов" (1720–1760-е годы) / Е. Анисимова.* – М., 1991.